

4С (A5x)
Б 34

Х. БАЖӘБА

АГЪСУА ОРФОГРАФИА
АГЪЧАРАҢУА

АГЪХӘЫНТШӘҚҰТЫЖЫРТА
Ақуа — 1958

~~C/0001.~~

5

4с(А.δ*)

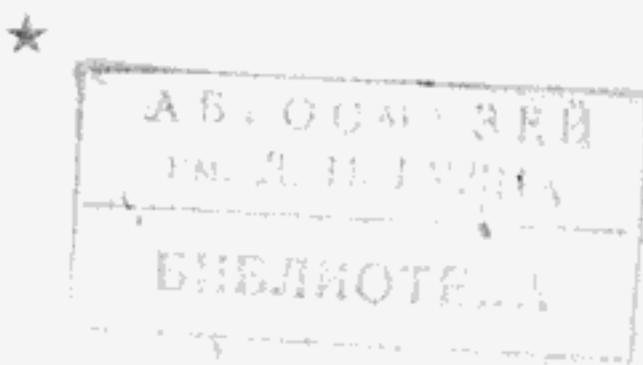
Б 34

Х. ББАЖЭБА

АРЬСУА ОРФОГРАФИА АРЬКАРАКУА

Арьсуа литературатэ бывшэа анормаңуа
рышыакұргыларазы ақомиссия
ишиңаңунарбұбуеит

~~4729 2104~~

АРЬХЭҮНТШЭҚҰТЫЖЫРТА

Ақыа — 1958

А Г Ъ Х А Ж Э А

Аорфографиа, даәакала иаххәозар, ағышыапъқара, чыдала кратсанак'уеит алитетуратә (ашәкүфыратә) бывшәа арәиаразы, арманшәалараразы. Айсуа литературатә бывшәа Асовет мчра ахаан ауп инартбааны аәниара ианалага. Уи иахъа уажәраанзагы аәарееиуеит, аәарбенеиуеит айсуа жәлар ркультура, азха-зыбъара абзоурала. Айсуа литературатә бывшәа итегъ арманшәалараразы, арәиаразы чыдала игуцарактәуп аорфографиа, уи айкаракуа шъакурыбуватәуп, ажәакала, ишъакургылатәуп зегъы ирзеипъшу, зегъы зыкунықуаша ағышыапъқара.

Иахъа уажәраанзагы айсуа орфографиа азтааракуа даара игугутажъуп, ишахутоу игуцаркым. Ажәакуа рфыша акырцьара еиғга-еивганы икоуп, еимакыуп, ишъакурыбубуам, насты дара ағышыа ғъкаракуа икоугы азәирфы қунагала рхы надырхуом, цъя еилкаам ажәакуа еиқутханы, ма дефисла, ма еицданы ианыфлатәу. Иара убастәкъя нормала ишъакургылам аштынгылакуа рфышагы: урт зны ажәа иакутханы иаафуеит, даәзны ажәа иалатданы (*ашкол азы, школазы; школа ағы, школағы; школақыны, школақын...*). Ас икоу, зғыша акны икам ажәакуа акыргыирацәоуп.

Азеипъш ғышыапъқара ашъакургылара аан зегъы раپхъаңагы изгуатазароуп айсуа бывшәа аграмматикатә еиқартәыша, уи афонетикатә система чыдарас иамоу, насты айсуа литературатә бывшәа аәиаша.

Хыхъ ишаҳхәаз еипъш, айсуа литературатә бывшәа инароуны атоурых амам, уажәы аакыс-

къа ауп уи еиҳарак аеенбаато ианалага. Убри ақнитә айсуа бывшәа аномакуа рішакургыларазы игуугутамыжъкуа ххы иахархуароуп ацәажәаратә бывшәа. Айқара ашыакургылара аан (еиҳарак ажәакуа фба-хъа фыша акрымоу, иаххәап: данцалагъ, данцалакъ, данцалак), зны-зынла ихадахылар алшоит ашәқуфырағы еиҳа иалатәаны икоу, айхъағ еиҳа илымха зышьцылахъоу аформа.

Хыхъ ишаҳхәаз еиңш, айсуа бывшәа крыйхыдуа алтературатә традициакуа зланымъшуа ала, афыша тъқара уасхырс назыштыататәуп афонетикатә принцип, уи бубуала нацырхыраатәуп аморфологиатә принципгы. Иаххәап афонетикатә принцип ала ақышетә штыбжъкуа асуффикс үп анрыцло ҳара иаафуеит у-затәык (*абаху—бахуп*, *агу—гуп*). Аморфологиатә принцип ҳыкунықуаны еиҳа ииашоуп абас иаафлар: *бахууп*, *гууп*. Арт ағ-принцип ирзеимакыроуп, аха уеизгы афонетикатә принцип айыжәара шытнамхыц.

Айсуа бывшәа имачымкуа иалоуп фба-хъа фыша форма змоу ажәакуа. Хәарас иатахыузен, тъқара мацарак ақны аанөасра уадафуп, араға назгуататәуп ажәак иамоу аварианткуа, аформакуа, нас урт дасу хаз-хазы рығиаша. Уи аштыахъ аварианткуа руакы ақны ҳаангылар алшоит. Аха иара убасгы, апараллельтә формакуа рааныжърагы анатахыу қалоит, иаххәап: *дюйт* — *дцаует*, *дцион* — *дцауан*, убас ищегъгы. Ихадароу форманы ңаңхъязар алшоит о аформа: *дцион*, *дюйт*, аха „уеизгы рыбжы рымхтәым апараллелтә формакуагы“: *дцауан*, *дцаует*. Уи анағсан, арт азыхутәантәи аформакуагы ажәаенхөнаара (словообразование) ҳасабла ииашоуп, инартбааны абызшәа реахыргзахъеит, насты айсуа поэзия бывшәазы даара ихуартоуп. Убри ақнитә арт аформакуа рапыхра айсуа бывшәа абиенаракуа иамоу ңаңа-ңаңа иархысыхар алшоит.

Айсуа литературатә бывшәа нак-нак арғиаразы даара за кратанак'еит уи шыатас назыштыхыу

адиалект аилкаара, азгуатара. Иарбанзаалакъ алитетуратэ бывшэа шытас иамоуп атерриториатэ диалекткуа руакы. Аъсуа шэкуфыратэ бывшэа ашъакургылара аан рхы иадырхуеит фонетикатэ система, штыбыжыла еиха имариоу абжыуатэ диалект. Ари адиалект иалоу аштыбыжькуа (афонема) аъсуа диалекткуа зегы ирзеицшуп.

Хыхъ ишаххэаз еипш алитетурата бывшэа ианыцши тиши еихарак абжыуатэ диалект афонетикатэ система, аха ари иауаанагах'уа абжыуатэ диалект ачыдаракуа зегы неифымсрыда алитетуратэ бывшэа ианымъшыр Ѣсыхуа амам хэа ахэара. Ишенилкаау ала, зыхкы рацэоу аформакуа усгы рееилдыргароуп, насты аъыжэара роуроуп зегы ирзеицшу, абышэа нақ-нақ арёиараөы еиха анарха змоу аформакуа.

Алитературатэ бывшэа арёиара диалектк мацара иахъпшым, уи иара шытас иамазаргы, избан акузар алитетуратэ бывшэа арбенара реаладырхуеит, иацхрааует егырт, шытас иара иамам адиалекткуагы, даекала иаххэозар, атыргуатэ (опорный) диалект аъыжэара шамоугы, уи амцарапацэкъя литературатэ бывшэас иузыпхъазом, урт узеиларфашьом. Алитетуратэ бывшэа иацнанк'уа еиха итбаауп, иара шытас иамоу адиалект ахътэ иаднамкылогы ыкоуп. Ус ауп қазшъас иамоу аъсуа литературатэ бывшэа аёирагы. Абзыпштэ диалект аматериалкуа аринахысгы даараذا кыр рыцарк'уеит алитетуратэ бывшэа арёиараөы. Уи адиалект иамтаны алитетуратэ бывшэа иалалоит иара алексика хазыртэаауа ажэакуа, аформакуа. Зны-зынла фажэак ианеимарк'уагы ыкоул, иаххэап таңык змоу ажэакуа: *аъш*, *аъыкүреи*. Ашэкуфыратэ бывшэаөы аъыжэара аманы икалент абзыпштэ диалект аёы рхы иадырхуо ажэа *аъыкүреи* (табыргыуп, ари ажэа абжыуагы еилыркааует, аха арақа еихарак ирдыруа *аъш* ауп).

Из „Аъсуа аорфография аъкаракуа“ — ари ашкол ақны изхысса ртага шэкум, избан акузар, уи ус-

Как инеңтыхны аздаракуа ирыхцәажәом, насты ағышы аметод ала ашкол ақны ардара иатахыу ачыдаракуа аныпшум. Ари аусумта ирыцдырыхыраар алшоит айсуа ртага шәкүкуеи ажәаркуеи зығуа, агазеткеи, ажурналкуеи ртыжъра знапы алакыу. Насты ари ашәкү практикала ирыцхраароуп айсуа фышыапъқара аилкаара интерес змоу.

АОРФОГРАФИА АРКАРАКУА

1. Алфавит, албанкуа рыхъз

Анбанқуа реишьтагылашьеи урт рыхъзкуеи
абас икоуп:

Аа Бб Вв Гг Гъгъ Бб Бъбъ Дд
а б в г гъ ба бъ д

Дэдэ Цц Цыць Ее Өө Жж
дэды цы цыцы е өө жж

Жъжъ Жәжә Зз Зз Зәзә Ии Кк
жъзы жәзы зы зы зәзы ии кзы

Къкъ Ккъ Къкъ Ккъ Къкъ Лл Мм
къы къы къы ка къа лы мы

Нн Оо Оо Пп Щщ Рр Сс Тт
ны о оы пы щы ры сы ты

Тәтә Тт Тәтә Уу Фф Хх Хъхъ
тәы ты тәы у фы хы хъы

Xx Xəxə Цц Цәцә Тт Тәтә

Чч Чч Шш Шш Щ щ є є Ыы

3

ахарға жаңыга

b

артишкага

Анбанкуа ъ, э штыбжь рымам, аха даәа ибан-
куак ианрыцахталакъ аштыбжь өыцкуа хаует.

Аръшқага ъ анбанқуа к, г, х, к, һ, ҝ, ш, ж, ү ирыцлоит. Усқан нахарбонт аштыбжъқуа: къ, гъ, хъ, къ, һъ, ҝъ, шъ, жъ, ү.

Ахаргъажыга ә анбанқуа ш, ж, 3, т, т, д, ц, п, х ирыцлоит. Усқан иаҳарбонт аштыбжыкуа: шә, жә, 3ә, тә, тә, дә, цә, пә, хә.

Айсуа алфавит ақны нбанк-нбанк ала наарбоу 38 штыбыжы ыкоуп: а, б, в, г, һ, д, ңь, е, ё, ж, з, ӡ, и, к, қ, ҝ, л, м, н, о, ө, п, ԥ, р, с, т, ҭ, у, ф, х, ҳ, ц, ҭ, ч, ҹ, ш, ы; әбда-әбда нбанла—18 штыбыжы: кь, гь, хь, қь, һь, ҝь, шь, жь, ңь, шә, жә, ӡә, тә, ҭә, дә, ҹә, ҭә, ҳә. Ө-нбанк ь, ә штыбыжь рымам. Арт зегъы еицахтар, иқалоит 58 нбан. Урт рыла наарбоит 56 штыбыжы.

II. Аръшқагеи аиқутхагеи

§ 1. Аръшқага ъ наръшқоит азыбжықаңуа ғ, к, х, к, ҝ, һ, ҹ, ш, ж. Иаххәап: *амғыл, акъанъа, ахъа, арқыақъара, ақъакъа, айъыара, ацъма, ашъ-*

тәа, ажъа. Ацыбжықақуа гъ, къ, хъ, қъ, ңъ,
шъ, жъ зхала икоу фонемакуоуп (штыбжы-
куоуп), урт рыштахъ е, и ангылоугы арьшқага
ъ флатәуп: *даңжьеит, дғағъеит, иеиркъакъеит,*
ириқсақъеит, икъеит, ибъбъеит, иришшьеит, иаан-
ижъит, ддырцъеит, ихъит, иркъыкъит, дқъит,
иегуабъит, избан акузар е, и урт ацыбжықақуа
рзыръшком.

Арьшқага ъ ацырхыраара наххәааны хыхъ
хзыхцәажәаз айқара иатсанак'ум аурыс бывшәа
ахътә аյсшәа иаланагалаз, аба॑рт реиъш икоу
ажәакуа: *агеография, агимн, акино, ахимиа, убас*
ицегъгы. Ас икоу ажәакуа рөы анбанқуа г, к, х
рнафс арьшқага аргылара атахзам, избан акузар,
аурыстә орфография айқарала г, к, х рнафс е, и
ангылоу, урт дыръшкоит, убри ақнытә урт иреи-
пшү ажәакуа флатәуп аурыс бывшәаेы ишыкоу
енпш.

Азгуатара. Аурыс бывшәа ахътә айсшәа иаланага-
лаз лъ злоу ажәакуа ркны арьшқага ааныжътәуп. Иаххәан:
Кремль, Екгельс, Гоголь, автомобиль, акультура, альманах.
Абас икоу ажәакуа рөы лъ аафуент, уи айсуа бывшәаेы
фонеманы ишықамгы. Егырт, айсшәа иаланагалаз аурыс
ажәакуа рөы арьшқага аафзом (иаххәап ажәакуа *Казань,*
Сибирь, Январь, аменьшевик айсышәала иаафуент: *Казан,*
Сибирь, январь, аменьшевик). Аштыбжъ лъ аурыс бывшәаेы
фонемоуп. Айсуа бывшәаеы, аурысшәахътә иаагоу ажәакуа
рызбаху ҳамжәозар, икам афонема лъ, арака иаадыруа ибұ-
буу л ауп. Абжъааиы аурыс ажәакуа айсуа орфография
акъабз ала иаафуент, иаххәап ҳара аурыс ажәакуа рөы иа-
афзом адыргақуа ъ, й: Горкий, объект рцынхурас
иаафуент Горки, аобиект убас ицегъгы.

Хыхъ ишаҳхәаз ала, ҹыдала афонема лъ, егырт ир-
ъшкоу ацыбжықақуа рымымкаа, айсуа бывшәа иалагалатә-
хент, избан акузар уи шъта акыр ҳеаҳаршылахъеит.

§ 2. Ацыбжықақуа г, к, х, қ, ң рнафс е ма
и ангылоу, урт рыеңдиръшком, убри ақнытә аи-

күтхага (‘) афра атахзам: *иғеит*, *иқеінкештейт*, *иілхажеит*, *иңікеит*, *идрабеит*, *иңікеит*, *иңеікит*, убас егыртгы.

Айкүтхага ааныжътәуп ацыбжықакуа к, х, ҝ, үрыла инцәо ажәакуа рнағс у ангылоу, урт еиламларц азы: *иңеік'үеит*, *их'үеит*, *иқ'үеит*, *ибб'үеит*.

III. Аурыс ибанкуа ю, я, ё, э, й, щ рөшьша

§ 3. Аурысшәахътә аյсшәа иаланагалаз ажәакуа рқны анбанкуа ю, я, ё, э рцынхурас ифлатәуп иу, иа, ио, е; й ацынхурас ифлатәуп и; иаххәап: *Юдин* — *Иудин*, *юбилей* — *аиубилей*, *Яблочков* — *Иабличков*, *монтиор* — *амонтиор*, *элемент* — *аелемент*. Анбан щ ацынхурас аյсышәала иаафуейт щч: *Хрущев* — *Хрушев*.

§ 4 а) Ацыбжықа ы злоу аурыс ажәакуа аյсышәалагы ус ифлатәуп: *Крылов*, *Чернышевски*.

б) — ий ала инцәо аурыс ажәакуа рөы иаафуейт и: *Горки*, *Машаковски*, *Белински*, *Зелински*.

в) Аурыс бýзшәахътә аյсшәа иаланагалаз, ф-цыбжықак, ма ф-бжықак еицданы измоу ажәакуа, имъсахкуа ифлатәуп: *акоммунист*, *акоммунизм*, *акласс*, *акасса*, *амасса*, *апрограмма*, *акило-грамм*, *акооператив*.

IV. Абжықакуа рөшьша

A. Анбан ы

§ 5. Анбан ы ахыфлатәу акыр еимакыуп, убри ақытә ари анбан ахыфтәу, ма иахыфтәым нор-мак аманы ашықургылара краданак'үеит. Афра

ан сиха ирцэеилдэсийт анбанкуа и, ма у рыштажы ангылоу. Ишаадыруа, алсуа бывшээ иалдоуп абжыка бжакуа: й, ў, нас абжыка назакуа и у. Альсуа алфавит ажны хаз дырганы иарбам абжыка бжакуа, урт абызшээчы еиха иширацаоугы. Арт албанк рнафс (дара анбжоугы, ианыназоугы) еснагь ы атахыушээ иуахаует, настры урт абжыкубууара анрымоугы, уи абжыкубууара тыргуас ы иаманы ицээрцуует. Анбан ы алфа нормала абас ишъакургылазар алшоит:

1. Анбанкуа и, ма у рнафс ы алфа атахзам.

Ииашам:

ауыс
аиыка
иыт
иуыстоим
ауытра
уырт
иуыфуеим
ауыха
иуыфуеим
адыунеи
адыу
адыура
адауыл
ахуы
агуы
абуы
акуытда
акуына
ашэжуы
агуыла

Ииашоуп:

аус
аика
ит
иустоим
аутра
урт
иуфуеим
ауха
ифуеим
адунеи
аду
адура
адаул
аху
агу
абу
акууда
акуна
ашэжу
агула

§ 6. Абжыкубууара змам ацыраөү ы түсү-
echoит, зны-зынла ажәа ашьата иацЫршэоит. Иах-
хәап, ажәакуа *атч*, *амш*, *абз*, *ахш* ы зцыршәаз
ажәакуоуп. Уи рцыршәаанза арт ажәакуа абас
иқан: *атчых*, *амыш*, *абыз*, *ахыш*. Убри иахъяны
абжыкубууара змоу аյхъянгыла а ажәа ианацы-
ршәалакъ, ашьата фадъхъа ы агулагылоит (еи-
чарпышы: *амш*, *мыш затчэйк*; *амз*, *мыз затчэйк*;
атч, *тыч лашыцак*). Ас икоу, абжыкубууара иа-
хъяны ы зцыршәаз ажәакуа, аафлароуп афоне-
тикатә принцип (аредукция агъкара) ҳақуныкуаны
абас: *атч*, *абз*, *амз*, *ахш*, *амш*, *азш*, *ахъз*, *амб*.
Дара арт ажәакуа айхъянгыла а анырцыршәо,
ирыдымыркылоит ы (урыхуаңш хыхътәи ачырпышы-
гакуа: *мыш затчэйк*, *хыш царак*).

§ 7. Абжыка ы ачыркъацәрасра, абжыку-
бууара аамчыдаражазгы иахъяр алшоит ирыф-
боу ажәа ашьата асуффикс анамоу:

<i>зны</i>	<i>зны-зынла</i>
<i>ахучы</i>	<i>хуучы-хуучла</i>

§ 8. Абжыка ы ацыршәоит фаджәак анеилало,
иара аштахъ а ангылоу. Ас лассы-лассы наабоит
ы ала инцәо ажәа аштангыла анацло:

<i>адәы + ағы</i>	<i>= адәағы</i>
<i>ахы + ағы</i>	<i>= ахағы</i>
<i>асы + ағы</i>	<i>= асағы</i>
<i>ағны + ақны</i>	<i>= ағнақны</i>

§ 9. **К**, **Г**, **Х**, **Қ**, **Һ**, ы рыла зшьатакуа нцәо
ажәакуа асуффикс — упрыцахъдар, ашьатен асу-
ффикси рыбжъара ы флатәуп.

<i>акра</i> — <i>иқыуп</i>
<i>атакра</i> — <i>итакыуп</i>
<i>аркра</i> — <i>иаркыуп</i>

ахра — *ихыуп*
ахы — *хыуп*
ах — *хыуп*
амхы — *мхыуп*
амаң — *маңыуп*
артұмак — *артұмакыуп*
ауацъак — *уацъакыуп*
адамыб — *дамыбыуп*
агуаб — *гуабыуп*
ағны — *ғныуп*
асы — *сыуп*
ағыс — *ғыуп*
адәс — *дәыуп*
анапы — *напыуп*
ашъапы — *шъапыуп*

§ 10. Абжъааъны, — уп зцыло ахъзқақуа рѣы, ашъатеи асуффикси рыбжъара ы афра атахзам.

ал — *луп*
аңә — *ңәуп*
ажә — *җәуп*
ашә — *шәуп*
ами — *миуп*
аңъ — *ңъуп*
ачуан — *чуануп*
араш — *рашуп*
ашкол — *школуп*
арт — *иартуп*

Б. Анбан у

§ 11. У - куа өба рығуеит:

1. **Ху, гу, ку, қу, үу, қу** рыла индео ақатса-
рба шъатакуа асуффикс —**уеит** анрыцло:

аху-ра — *ихууеит*
ақыгу-ра — *дқыгууеит*

аткуку-ра — итдыркукуеит
аку-ра — дықууан
ахыбу-ра — ихибууеит
аларкы-ра — илаиркүуан

2. У ала инцэо ахъзкаңуен, ақазшыарбакуен, убас егыртгы ақаңарбатә суффикс — уп анрыцло:

абаху — баҳуун
аху — хуун
абу — буун
алаку — илакуун
агу — гуун
амыкы — мыкун
амаху — маҳуун
алаку — лакуун
аду — идуун, өдүун
(аха идуун, өдүун)
абзиаху — ибзиахуун
атларкуку — түларкукуун

3. Азцааратә форма ума (уама) арт ажәакуа ианрыцло:

амагу — магуума
абаху — баҳуума
алаку — лакуума
аңагу — иңагуума, иңагуумама
аду — ирдүумама
абзиаху — ибзиахуума

4. Азцааратә ажәакуа: иабыкүү, ианбыкүү, (уара) уакүү, (лара) лакүү, (дара) ракүү.

B. Анбан е

§ 12. Анбан а аԥхъа, ма аштархъ ы ангылоу, ускан а цьара-циара ииасуеит е ахъ (ассимилиация ҳасабла). Убри ақнытә иаафуеит:

д҆цеит (д҆цайт ацынхурас)
истәххеит (истәххайт ацынхурас).

§ 13. Ассимилиация иахъяны иаафуеит: *зегъы*, *егъа* (*егъа ихъаргъы*), *егъы* (*егъы рзымхәеит*), *егъаваны*, *егъырт*, *егъанаа* (*дынхоит*).

§ 14. Асуффикскуа зыло ахъзъакуеи, амасдарта форма змоу ақаңарбакуеи, нас ацынгылакуеи (наречиа) ралагамтәкны аи, ма иа ангылоу, урт ус ишыкоу ифлатәуп.

и) Ахъзъакуа: *аиха*, *аимаа*, *аиахъэа*, *аишъэа*, *аигүшэ*, *аимсы*, *аирыз*, *аиашъа*, *аиахъэшъа*, *аимфалацъа*, *аифызыцъа*, *аимхуи*.

О) Амасдаркуа: *аибабара*, *аилатэара*, *аибашъра*, *аисара*, *аисра*, *аифызыара*, *аицлабра*, *аитъахъара*.

в) Ацынгылакуа: *иахъа*, *иацы*, *иацуҳа*, *иаха*, *иахъшэны*, *ианакузалакъ*, *иахъабалакъ*, *иахъакузалакъ*.

§ 15. аи ала иалаго ажәакуа, асуффикскуарыцахътар, аи ииасуеит **ен** ашъа:

аиха — *еихак*, *еихала*
аихаъсиху — *еихаъсихук*
аифызыара — *еифызыцэоуп*, *еифызыцэахеит*
аимаа — *еимаак*
аирыз — *еирыйзк*
аигүшэ — *еигүшэк*
аибабара — *еибабеит*
аицлабра — *асоцеицлабра*, *еицлабрыла*
аимак — *еимаркит*
аихаҳара — *еихарҳаит*, *иеихаҳа*
аибыхъара — *иеибышэхъэа*
аициқатчара — *иеициқашэтча*
аидтәлара — *иеидтәлт*
аидара — *еидорак*, *еидарала*

§ 16. а-иа ала иалаго ажәакуа рѣны, асуффикс-куа рыцларгы импъсаҳкуа ифлатәуп:

аиаҳәа — иаҳәак
аиаша — иашаак
аиаҳәаша — иаҳәашаак
аиатәа — иатәак

17. Аиөырпышыга ажәа аиپш, ауағы ианизкым еиپш хәа ифлатәуп: *абри ағын еиپш, ари ажә еиپш, ақыаад еиپш*; ауағы ианизкыу ифлатәуп: *иара иеиپш, ачкун иеиپш, дара реиپш, шәара шәеиپш* (аха ҳара ҳаиپш).

Г. Анбан о

§ 18. Абжықа о флатәуп:

1. Егырт абызшәакуа рахътә айсуа бывшәа иала-нагалаз ажәакуа рәы: *Москва, астол, аокруг, алимон, Шьота, Цьота*.

в) Асовет мчра ахаан аурыс бывшәахътә айс-шәа иланагалаз ажәакуа рәы:

Асовет, акоммунист, акоммунизм,abolьшевик, акомъар, аколлектив, пионер, акомпания (акампания акум), атрактор, акомбаин, акооператив, асовиҳара, акомитет, акомпас, аобласт, акомиссар.

§ 19. Ареволиуция қалаанза айсшәа иланага-лаз о злоу аурыс ажәакуа рүешентаркыз иааны-жътәуп:

ауатка (водка)
акалдуеи (кладовая)
амакрина (макарон)
афиџар (офицер)
асалдат (солдат)
аведра (ведро)

акаруат (кровать)
асамуар (самовар)
апалта (пальто)
афанаар (фонар)
азакуан (закон)

§ 20. Хыхътэи алькара амч амоул о зламкуа альшээ иалалаз аурыс ажэакуа рөгьы. Убас, штыбыжыла альшээ иззаигуахахью аурыс ажэакуа, еснагъ ус (ирацсышэаны) ифлатэул:

акаљдан (капитан)
аинрал (генерал)
агазет (газета)
ашкол (школа)
аљтека (аптека)
акапла (капля)
афершал (фельдшер)
аљатлыка (бутылка)
акутаница (квитанция)
аучаска (участок)
аверс (верста)
астаршын (старшина)
амашына (машина)
акарандаш (карандаш)

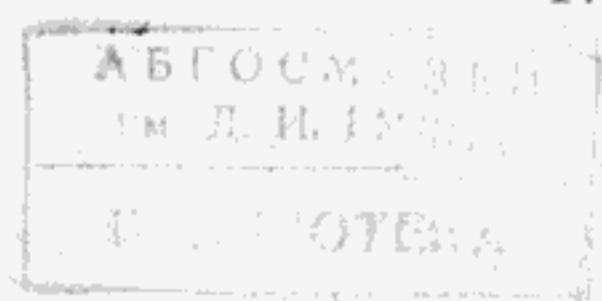
§ 21. Абжыка а ала инцэо ажэакуа - ул анрыцло, ассимилиация иахъяны а ииасуеит о ахь. Убри ажнытэ а ацынхурас о флатэул:

Ииашам:

дхатсаул
қытсаул
шъхсаул
ҳэсаул
еадсаул

Ииашоул:

дхатсоул
қытсоул
шъхсоул
ҳэсоул
еадсоул

дычкунауп	дычкуноуп
иахъауп	иахъоуп
иахауп	иахоуп
лашарауп	лашароуп
уахауп	уахоуп
ардэйнауп	ардэйноуп
ишлауп	ишлоуп
дгылауп	дгылоуп
царауп	цароуп

§ 22. Асуффикс - уп ахызцынхура къаශкуа ианрыцлогы О флатәуп.

Ииашам:

сара сауп
уара уауп
бара бауп
иара иауп
лара лауп
шэара шэауп
дара рауп

Ииашоуп:

сара соуп
уара уоуп
бара боуп
иара иоуп
лара лоуп
шэара шэоуп
дара роуп

Азгуатара. Ари аръкара амч аманы иаанхонит абжыка а ала инцэо ажэлақуа-ауп ианрыцлогы:

Аөзба

д-Аөзбоуп

Амчба

д-Амчбоуп

Леиба

д-Леибоуп

§ 23. Ацырхыраага җаткарба ауп ажэакуа иркүтханы ирфуеит архъя иғылоу ажэа цыбжықала ианынцэо: *ажэ ауп*, *ататын ауп*, *амшэ ауп*, *аңгу ауп*.

§ 23. Бжықала инцэо ажэакуа рыштыхъ иангилоу, ацыбжықақуа реизыцэара иахъаны, ауп изыштыгылоу ажэа аеаңнашьеит, ассимилиация хасабла оуп ахъ ииасны. Иаагап ахъзжакуа: *Лыхны*, *Рица*, *Москва*, *аेы*, *ағны*, ауп рыцахтар ихаует *Лыхноуп*, *Рицоуп*, *Москоуп*, *аеоуп*, *ағноуп*.

Афонетикатэ принцип акыр иамеханакны ишамоугы, бжыкала интэо ажәакуа ианрыцло, оуп ацынхурас ауп флатэуп. Арака аъыжәара ататэуп аморфологиатэ принцип, уи еиха еизакыу, еиха имариоу тъкараны икалоит (арака ххы иаҳархуоит атоурыхта принципгы, избан акузар ауп уаанзатай формоуп). Хыхъ назгуахтақуаз ирныршәаны обас ххәар алшоит:

Ииашам:

*аеоуп
афноуп
амахоуп
Москвоуп
Лыхноуп
Кудроуп
Аѣсноуп
Ритçoуп
Ерицахуоуп*

Ииашоуп:

*аѣы ауп
аѳны ауп
амаха ауп
Москва ауп
Лыхны ауп
Кудры ауп
Аѣсны ауп
Рища ауп
Ерицаху ауп*

Аэгуатара. Аѣхъянгыла а ажәакуа ианыршәалакъ, урт ауп узрыццом. Ускан ажәа ашьата иацлоит—ун амәцара: *азы* — зыуп, *аѣы* — єуп, *адәы* — дәыуп, *ахы* — хыуп, *анапы* — напыуп, *ажә* — жәуп, *ацә* — цәуп, *аху* — хүуп *аду* — идууп.

§ 25. О-и уа-и рыфра ахьеимакыу ыѣкақуоуп. Абарт тақа нарабоу ахъзѣкақуа рѣы ифлатэуп уа

Ииашам:

*аоѳы
аолыр
аоцъак
аордын
аосхыр
аодыху
аоста
ожәзы*

Ииашоуп:

*ауаѳы
ауалыр
ауацъак
ауардын
ауасхыр
ауадыху
ауаста
уажәзы*

ожэшьта
аопа
аода
аотах

уажэшьта
ауапа
ауда
аутах

Азгуатара. Ажәа атоурых ари апъқара иалам.

V. Анбан дукуа

§ 26. Анбан дула ирфуеит атекст злалаго апъхъатәи ажәа, даәакала иаҳхәозар, абзацк, ма хаз аапъхъарак злалаго апъхъатәи ажәа.

§ 27. Акуаң аштыахъ иғылоу ажәа һбан дула налагоит, иара убастәкъа, аҳәоу антәамтаңы акуаңраңаеи, азтааратә дыргеи, ма абжытгатә дыргеи анғылоу: 1) *Сөзы куадырны иғылан. Соғызеи сарен ҳаициет. Ашыыжъ ачайа қайматын. Амра қаңчон,* 2) *Уңашт, аха уабаңари? Ишсоукхәара!* 3) *Уара ақуңутуам акуу? Ағбагъ акоуп — иара уасъы еилыссааует угу итөу... Шыңа сәзықулоит саргъы.*

Азгуатаралуа: 1. Ажәенираалаңы, шамахамзар, арбаза өңің налагадыңхъаңа иөлатәуп анбан ду, уи арбаза апъхъа изакузаалакъ дыргак гылазаргы иғыламзаргы.

2. Ажәа пъиаңы (прямая речь) абжытгатә дыргеи азтааратә дыргеи автор иажәа апъхъа ианғылоу, үскан автор иажәакуа раңхъа иғылоу һбан жұчыла налагоит.

— *Уааи, ҳаштхнығлан! — иқәеит Хымыца, иғыза Күчир иахъ өнаршын.*

— *Ех, иштәзүри нас? — дақуңсызғашт алығажә.*

— *Дұшак насындаз шыңа... — иқәоит Отар.*

3. Аҳәоу ағнұтқа иғылоу азтааратә дырга, уақа ажәакуа хаз-хазы зтааратә интонационала ралкааразы ирфуеит анбан жұчы: *Икоущозеи арақа? Насгъы абыржә? Абри ида ухуартәзами? Уиргубзыңма? Кыр уитама?*

Арт ажәакуа зтааратә интонационала иалхамкаар, иргылатәхон ма акъарда, ма ө-куаңк.

§ 28. 0-куаңк рыштахъ анбан ду ирфуеит ажэа цын алгамтаа: *Азал ағы агурқъхә рнапы синқаны рыбжы дыргеит*: «Нагзара ақузаат жартия», Адгур иҳәеит: «Ари даеа усун».

§ 29. Хы-хутакны еилоу акитантә жәлакуа нбан дула ирфуеит актәи афбатәи ахутакуа, ах-пъатәи ахута дефисла иакуртхонит, насты нбан хучла ирфуеит: *Мао Цзе-дун, Ден Сяо-пин, Сун Ян-сен*.

Ө-хутакны еилоу акитантә жәлакуа, афбагы нбан дула ирфуеит: *Чжу Де, Чен И, Ли Бо*.

Акореитә жәлакуеи ахъзкуеи рөы ахутакуа зегы нбан дула ирфуеит: *Ге Диан Хен, Цой Ен Ген*.

Айндонезцәеи, авиетнамцәеи, абирманцәеи, атаильандцәеи рхатәи хъзкуа рөы ахутакуа зегы нбан дула ирфуеит: *Хо Ши Мин, Нгуен Van Хюонг, Ко Гуи Шен, Фетан Чотинучит*.

Атацьықтә, атыркуатә, аегипеттә, азербайжантә, ататартә хатәи хъзкуа рөы ирылоу ажәакуа — ѡашья, бей, оғли, хан, заде изцыло ажәакуа дефисла ирқуртхонит, нбан хучла иғны: *Турсун-заде, Раҳмет-заде, Қыамал-ѡашья, Сафарбей, Чингис-хан*.

§ 30. Ахатәи хъзкуа флатәуп нбан дула. Ахатәи хъзкуа рахъ ирхъазоуп:

1. Ауағ ихъз, иаб ихъз, ижәла: *Владимир, Гудиса, Ҙемыр, Отар; Їшкъағ-иңа Манча, Агрба, Ағзба, Ашәба, Қаяхъба Ҳацъарат*.

2. Анхартакуа рыхъз: *Москва, Ленинград, Қарт, Киев, Ақуа, Гагра, Їсырзха, Очамчыра, Тқуарчал*.

3. Аokeанкуеи, амшынкуеи, азкуеи, азиакуеи, ашъхакуеи рыхъзкуа: *Атлантикатә океан, Амшын еикүа, Ритса, Кудры, Бзыпь, Агаджара, Шъхаңша.*

4. Адунеи хутакуа рыхъзкуа: *Европа, Азия, Австралия, Африка, Америка.*

5. Ахәынҭарракуеи атәylакуеи рыхъзкуа: *Китай, Украина, Қырҭтәыла, Аԥсны, Уртыстәыла.*

6. А҆стәкуа рыхъз чыдакуа: *Пышәка, Дамшә, Мура (ала), Хыышаш, Чашь (аेы), Хаԥшь, Орыху (ажә), Қамс (ацьма), Лома, Буска (акамбаш) ҆Цис (ацгу).*

§ 32. Аиндивидуалтә қазшы змоу, иреихазоу ахәынҭарратә матцуракуа рыхъзкуеи ахатыртә хъзцаракуеи нбан дула ирфуеит: *Аминистрция Рсовет Ахантәафы, Иреихазоу Асовет Апрезидиум Ахантәафы, Амилатқуа Рсовет Ахантәафы, Асоветтә Еидгыла Амаршал, Асоветтә Еидгыла Афырхатча, Асоциалисттә Цыа Афырхатча.*

Азгуатара. Аматцуракуа рыхъзкуеи, ахатыртә хъзцаракуеи, анаукатә степен хъзкуеи убас егъыртгы нбан, хучла ирфуеит: *агенерал-майор, Анаукақуа ракадемиа артиситет, Ахәынҭарратә плантә комиссия ахантәафы Аԥснытәи АССР ақны кыр иаԥсоу артист, анаукақуа рөы кыр иаԥсоу аусзуғы.*

§ 32. Нбан дула ирфуеит адинхатареи амифологиеси рахъ ипхъазоу ахатәи хъзкуа: *Христос, Будда, Ажәеиԥшыаа, Аергъ, Абрсылы, Афы, Аиттар, Цаца, Шъашәы.*

Азгуатара. Иеижәлантеу амифологиатә хъзкуа нбан дула ифлатәуп: *амуза, афыстаа, ацьныш, зызлан, адауы, амаалықъ.*

§ 33. Ағымтакуа ирылоу афырхатқа рыхъзкуа нбан дула ирфуент (урт пъстәкуазаргы): «Абгахучи Амши», «Атыси Аҳәйхәи», «Аңсуен Ағыстаи» (лаку хъзуп); — Уштаркоу, сымш, Ақуцьма ҳәа — ищаат Абгахучы.

§ 34. Астрономиатә хатәы хъзкуа, аиатәакуа рыхъзкуа нбан дула ирфуент: Иупитер, Асар рима, Жәгараа, Ештәацаа, Хымсарацаа, Шарды-Ештәа, Хулъы-Ештәа.

§ 35. Агеографиатә хатәы хъзкуа ажәак аткыс наңсаңаугы нбан дула ирфуент (еижәлантау азенпүш тәкы змоу ахъзкуа раамчыдаражаз): Красната Полиана, Буриат-Монголия, Санчара ахытырта, Рита азия, Аалзга аյстә, Кудры аյшада, Амшын-еикуатә өыку, Баренцтәи амшын, Волга-Донтәи аўбанықуартта канал.

§ 36. Асоветтә. Социалисттә Республикакуа Рейдгыла ахутакуа абас ирфуент: єидгылоу арестубликауеи автономтә республикауеи рыхъзкуа рәү ажәакуа зегы нбан дула ирфуент, аобласткуеи, автономтә областкуеи, аокругкуеи рыхъзкуа рәү аյхъатәи ажәа затәык ауп нбан дула ирфуа:

Кырттәылатәи Асоветтә Социалисттә Республика, Аյснытәи Автономтә Советтә Социалисттә Республика, Аахыт Осетиатәи автономтә област, Кургантәи аобласт, Аненецтә милаттә округ.

§ 37. Ахәйнтарракуа рыхъзкуа рәү ажәакуа зегы нбан дула ирфуент: Китайтәи Жәлар Республика, Кореатәи Жәлар - Рдемократиатә Республика, Германиатәи Адемократиатә Республика, Америка Еиду Аштатқуа.

§ 38. Аорденкуа рыхъз инагзаны ианаҳарбо, ажәакуа аорден, астепен раамчыдаражаз, егырт

зегъы нбан дула ифлатәуп: *Ленин шорден, Ақатырдырга аорден, Аңа Аберақ қаңшы аорден, Аңынцұтэыла Еибашыра аорден I астепен, Ахъз-тұшатә орден a-II астепен.*

§ 39. СССР Иреиқазоу апартиятә, аихабыратә, азганаатеидғылатә усқәартакуеи аорганизациакуеи рыхъзкуа нбан дула ирғуеит ажәа апартия аам-цыдаражаз:

*Асоветтә Еидгыла Акоммунисттә партия
Асоветтә Еидгыла Акоммунисттә партия
Ацентртә Комитет*

ЦК КПСС Апрезидиум

СССР Иреиқазоу Асовет

Аидгыла Асовет

Амилатқуа Рсовет

Асоветтә Ар.

§ 40. Аминистрракуеи, урт рхадаратә усбарта-куеи, нара убастәкъа егырт ацентртә советтә усқәартакуеи аорганизациакуеи рыхъзкуа рөы нбан дула ирғуеит аյхъа иғылоу ажәа:

Адәнықатәи аус аминистрра

СССР анаукақуа ракадемия

Аңажәлар рдепутатиәа рсовет

М. Горки ихъз зхыу Ақуатәи ақынтықарратә педагогикатә институт

Сталинградтәи атрактортә зауд.

§ 41. Нбан дула ифлатәуп ареволиуциатә ны-хәакуеи акрызщазк'уа адатақуеи рыхъзкуа рөы аյхъа иғылоу ажәа: *Май акы, Адунеибжъаратәи ақәса рымш, Ашықус ғың, Март ұшьба.*

VI. Ақаңарбакуен арлахуқуен (причастия) рынцәамтакуа рөшьшь

§ 42. Ақаңарбо ашъата а ала иналго, уажәтәи аамтакны ифлатәуп — оит, ма уеит, ииасхью аамтакны — он, ма уан.

Уажәтәи аамтакы:

*аңара — дңоит, дңауеит
ағара — иғоит, иғауеит
ағара — иғоит, иғауеит
ағара — дтәоит, дтәауеит
ақдара — иқәоит, иқәауеит
ақаңара — иқашоит, иқашауеит*

Ииасхью аамтакы:

*дңон — дңауан
иғон — иғауан
иғон — иғауан
итәон — итәауан
иқәон — иқәауан
дтәон — дтәауан*

§ 43. Ақаңарба, азыбжықакуа, ҳа-и аа-и, у-и рыла иналго, уажәтәи аамтакны ифлатәуп уеит, ииасхью аамтакны — уан.

Уажәтәи аамтакы:

*аҳысра — дхысуеит
акаҳара — дкаҳауеит
аихаҳара — еихеиҳауеит
аара — даауеит
ақаара — иқаауеит
агугура — игүгүуеит
ақыгура — дкыгүуеит*

Ииасхью аамтакы:

*дхысулан, дасулан
дкаҳауан, еихеиҳауан*

*даауан, иқаауан
игугууан, дөкүгүуан*

§ 44. Ииасхью аамта назакны (прошедшее совершенное), ақаттарба ашьата а ала ианалаго, иаафлар қалоит анцәамтакуа өба: ейт, ма - т, абжъааңы, а ала ианалымго, иаафуент ит, ма т, иаххәап:

*агылара — дғылеит, дғылт
ақулара — дықулеит, дықулт
ахылара — дхылеит, дхылт
ахытца — дхытцит, дхытцт
акажъра — икаижъит, икаижът
ахысра — дхысит, дхыст*

§ 45. Арлаху ашьата а ала ианалго, ускан ифлатәуп о, ма уа.

*аңара — иңо, иңауа
афара — изфо, изфауа
ақаттара — иқазщо, иқазщауа
аҳзара — изҳәо, изҳәауа*

5. Арлаху ашьата ацыбжықакуа ха-и аа-и, и-и, у-и рила ианалаго, еснагъ ифлатәуп уа.

*асра — иасуа, ианасуаз
архра — идырх'уа, изырх'уа
атакра — иттарк'уа, итазк'уа
аҳара — иаҳауа, изаҳауа
акаҳара — икаҳауа, икаҳауаз
агуаара — игуаауа, игуаауаз
аара — иаауа, иаауаз
атира — иитшиуа, изтишиуа
ақыгурда — иқыгүуа, иқыгүуаз*

6. Арт, хыжъ иарбоу аркаракуа, хацхархыра-
шует акттарба егырт аформакуа рыфра аангы.
Ишкөен:

дүйндиң, дүйнәндә
дүйнәр, дүйнәзар
дүйнә, дүйнәмә
дүйнәндә, дүйнәндәз
иаңаңдиң, иаңаңдәз
даңаңдиң, даңаңдәз

Ишаабо, цьара-циара ажәакуа рфышыңа фба-фба
пъкәрлә амоуп (*дүйнәт — дүйнәйт, дүйнән — дүйнән,*
иаң — иаңа, дүйнәст — дүйнәст, убас егыртгы).
Ажәекуа фбаны рыфра макъана, аамтала ус иаан-
хонт, аха нас, ғаңсуа төрфография азцааракуа
пъсихуа зламоу ала, еимакы-еиәкрыда ианыша-
кугылалакъ, фбаны афышыңа змоу ажәакуа пъкә-
рак ақны икылгатәхонт.

VII. Ажәелиләтәкүа рфышыңа

§ 46. Дефисла (рәзә хүчла) еиқутханы ифла-
тәүп:

I. Алексикатә хөшияақуа:

а) Иара абри ажәа антахәара аан:

лассы-лассы
хүч-хүчү
хаз-хазы
аарла-аарла
хрыжь-хрыжь
маң-маң
цьара-цьара
нак-нак

б) Иара абри ажәа, мамзаргы даәакы асуф-
фиккуа ацтаны ашьата антахәара аан:

хүчү-хүчла
зың-зыңла

*иқаңшы-қаңшыза
ишкуакуа-шкуакуаза
дхыс-хысуа
иқуаз-қуазза
исса-ссаза
ибра-браза
итәхы-итәхым
уала-тәхыла
хүчла-дула
гүк-пүсикала
гүп-гүпла
өйт-өйтла
худа-пүсада*

§ 47. Шыңала еиңшымкуа, матәарқ аазыр-
пұшуа ахъзқа еилатқауа:

*аңә-камбаш
ажә-камбаш
адың-маңәйс
ахи-хартәй
аҳаша-щәаша
афатә-ажәтә
гей-шыхеи
дғыли-жәфани
ачеи-щыика
уахи-өни*

§ 48. Еиңшу ө-шыңатқ змоу, ахыпхъязара-
хъзкуа:

*өңіца-өңіца
өңіца-өңіцала
хуба-хуба
хуба-хубала
ааба-ааба
ааба-аабала*

§ 49. Ахыňхазарахъз анафс ажэа цьара ан-
ылоу, урт адефис рыбжъататэуп фба идыркны
шрада ркында:

фы цьара
хы-циара
щын-циара
ху-циара
фы-циара
бжыы-циара
аа-циара
жэы-циара
жэа-циара

Жэаба ринахыс ахыňхазарахъз анафс ажэа
циара инылоу, адефис атахзам:

жэеиза цьара
жэафа цьара
жэаха цьара
жэиңшь цьара
жэоху цьара
фажда цьара
фаждэи фба цьара

§ 50. Ашьата аеýрфбаны аиýныргылара (про-
тивопоставление) анаанарапьшуа:

анаҳэы-аахэра (днаҳэы аахэит)
алаха-фахара (длаха-фахеит)
алага-фагара (илеига-фегоит)
алак-факра (длак-факит)
анашэа-аашэара (днашэа-аашеит)
анаңши-аапьшра (днаңши-аапьшиит)
анеибыхэа-ааибыхэара (инеибырхэа-ааибы-
рхэеит)
аналишь-фалишьра (иналишь-фалишьит)
анкаңа-аакаңара (инкаңа-аакаңо)

аихыңа-еитыңара (еихыңа-еитыңо)
 ахытәтәа-ұытәтәаара (ихытәтәа-ұытәтәааны)
 аиғырсса-еихырссара (еиғырсса-еихырссаны)
 аихытта-еиෂыттара (еихытта-еиෂыттеит)
 аихымза-еиෂымзара (еихымза-еиෂымзо)
 агуәк-тәәакра (дгуәк-тәәаким)
 агурым-шәрымра (дгурым-шәрымим)
 абыз-мызыра (дбызы-мызыеит)
 акуаҳа-чаҳара (икуаҳа-чаҳауеит)
 ахъаңи-куаңира (ихъаңи-куаңиуеит)
 ацқяа-шәкъара (ицқяа-шәкъа иқуищеит)
 ацәҳа-шҳара (дыцәҳа-шҳаим)
 ахъаҳә-хъачара (дхъаҳә-хъачоит)
 апъхаши-пъхащара (дыпъхаши-пъхащоит)
 акалышь-малышъра (икалышь-малышъуа)

А з г у а т ә а р а. Еицимкуа, хаз-хазы ихырхуагам ашъатқуа өба анеилало, урт өицрымхкуа ифлатәуп: *ахраазраа-ара, ахытәкүтәра, аҳэыңызыңра, акуаныланра, агазеазра, ахахачахара, арқыңымщра, ахылдазылдара, абалыбаттара, акуалкуацъара, акуамкуамра, акамкамра.*

Хахуаңшып ажәа ахраазраа-ра. Ари ажәа ө-шъатакны иеноуп: *ахраа+зраа* (—ра суффиксуп), аха арт ашъатқуа хаз-хазы ихырхуагам (*дхраауеит*, ма *дзраауеит* узхәом). Убас икоуп егырт ажәакуагы реиेартәышъа: *аҳэыңы+зың+ра, а-куаны+зан+ра, а-газ+еаз+ра, а-кам+кам+ра.*

Арт ажәеилацақуа рәы еилалоит еиෂушу ө-шъагутк, аха урт шъатала еиෂышым. Ас икоу аилацақуа рәы иаабоит аиෂныргылара (иаҳәап, *анаҳә-ааҳәра, арақа* еиෂныргылоуп *анаҳәреи ааҳәреи*).

§ 51. Ажәа «иңа» зцыло ажәакуа: *Шат-иңа, Демирць-иңа, Инал-иңа, Дарықуа-иңацәа, Шақар-иңа, Заңшь-иңа.*

Адефис ашъатхъ ажәа «иңа» нбан хучла ифлатәуп.

¶ 52. Ахыркен ахырхазарахъзи анеицило, алдефис рыбжъататэуп, фба идыркны жәабаршылар, избанивар ахырхазарахъз аеаркьяңуент (аңиңыршәлакь):

а-щыцак	ө-өнүк
и-щыцак	хы-өнүк
иши-щыцак	іши-өнүк
иу-щыцак	ху-өнүк
ири-щыцак	фы-өнүк
и исса-щыцак	бжысы-өнүк
и ш-щыцак	аа-өнүк
и јэйи-щыцак	жәйи-өнүк
и жа-щыцак	жәа-өнүк

Жоада рынахыс адефис аргылара атахзам:

Жюиза тәзыца	жәдоху тәзыца
Жюафа тәзыца	тәзыца фажәа
Жюаха тәзыца	фажәеи акы тәзыца

¶ 53. Ацынгыла ркыаң — шытажъ зыло ажәакүй адефис рыбжъататэуп.

Азынра-шытажъ аапынроуп,
Латан-шытажъ рашәароуп,
Дүсшан-шытажъ крүуроуп,
Ныхын-шытажъ крүрхароуп.

(Д. Гулиа)

Азгуатара. Ианбжатам, ауағы ианизкым, ари ажәа вицым, ускан ажәакуа рыбжъара адефис ргылатәым:

аапынра ашытажъ
азынра ашытажъ
аоны ашытажъ
алаңара ашытажъ.

§ 54. Ахызцынхура цыпъхъаζа изыло ажәа дефисла иакутхатәуп:

қалакъ-цыпъхъаζа
қытә-цыпъхъаζа
колнхара-цыпъхъаζа
өны-цыпъхъаζа
иκаитца-цыпъхъаζа

§ 55. Ахызцынхұратә префикскуа, ахатәы хъзы ианадғылоу, урт өлатәуп нбан хүчла, дефис рыбжъаңы, ахатәы хъзы — нбан дула, абас: *х-Ленин, х-Ұрыстәила, х-Москва, х-Қырттәила, х-Аյсны, х-СССР.*

VIII. Еицданы афра

§ 56. Ажәа-цыпъхъаζа ахатә тақы змоу, ианеин-лалалакъ атак өңд злыңуа ажәа еилатдақуа: *аңәартбұу, ажәзы, адәыбба, амзаға, аңәтама, абгахуңы, абгаду, абду, анду, Араду, Аракъөы, Арасазыихь, Алаҳазы (қытә хъзқуоуп), ақупъсха, ағаджә, абнакұты, абынхәа, адыргантыхуа, аху-раббьың, ағыуардың, амшәхәйс, ашъхартыс, аңәахаҗа, ағығ, ағырхұмарғы, ағеиңа, аиахә-шыңа, аиахәшыңа, аутратых, ааглых, атәархырта, амғаду, мраташәара, мрагылара, өағ-ратңагалан, абзиенібабара, ағырыға.*

§ 57. Иазгуататәуп: бжыккала индео ажәақуа анеицило, актәи ажәа антәамта ағбатәи ажәа алагамта ианаңыло, ускан абжыккақуа а, ма ы абжышәоит; абжыкубубуарақуа акака рцынхурас еилалаз ажәақуа бжыкубубуарақ рзеиңшны ирзынхонт. Иаххәап:

*ауағы + аса = ауағаса
ағы + аиқуа = ағеиқуа*

ағы -+ *аларъ* = *ағеларъ*
ағы -+ *аз* = *ағыз*
ағы -+ *ахуа* = *ағыхуа*
ан -+ *аду* = *анду*
аб -+ *аду* = *абду*
атқа -+ *аша* = *атқаша*
аҳа -+ *аша* = *аҳаша*
ауағы -+ *ага* = *ауағага*

§ 60. Асуфикс - ғык еснагы ахызыңхуракуа ирылапаны ифлатәуп: *хұғык*, *пүшғык*, *хұғык*, *ғұғык*, *әмьғык*, *ағык*, *жәғык*, *жәғағык*, *жәеизағык*, *жәнхіғык*, *ғажәағык*, *ғажәеи ҳұғык*, *ғажәеи үүғык*, *ғажәеи жәғағык*, *ғынғажәеи ҳұғык*, *шәғык*, *шәи жәғағык*...

§ 60. Амасдар иалало ашытакуа, еиццаны түник инымоу: *ажәлакаңсара*, *аңаагара*, *аңта-лара*, *аңыжәра*, *ампыласра*, *агуразра*, *агуейбакра*, *агуейлгара*.

А а г у а ҭ а р а. Арт реиңш икоу ажәақуа реанентарк'уа, ишүүткани, еицрүхны ифлатәуп: *ажәла* *кашқоит*, *аңы* *лы-жөүеит*, *ампыл* *иасуеит*.

§ 61. Атагылазаашьеи, атагылазаашья здаареи хымбо ахутачкуа: (обстоятельственные и обстоятельственно-вопросительные частицы)-ахын-я, -хынта, - шыңа, - анба, - ахыңа ақаттарба ашыата иацрыхтәым: *дахынзаңо*, *дахынзанешуа*, *дахынтаауа*, *ишәкалеи*, *ишәнанықургеи*, *ишә-картцеи*, *ианбақалеи*, *ианбадәйкүлеи*, *иахыңау-ымдри*, *иахыңауҳәо*, *иахыңаумбей*.

Ахызыңхуракуа — *ес(ы)*, — *егъ(егъы)*, ацын-ғыла еиңа (аңта) изцило ажәақуа ирыцрыхтәым, еиццаны ифлатәуп: *есымша*, *есұхынра*, *есымша-аира*, *есуаха* (*есыуаха*), *ессааңынра*, *есшыыжъы*

есымза, есымчыбжъа, егъимыхъит, егълымжэйт,
егъиздырам, егъаамгеит, егъиздыруан, егъиз-
бахъан, егърымам, егъсимхэйт, егъимфеит,
егъымфа-егъымжэ, егъимыхуеит, еиттейцлабит,
еиттейбабеит, еиттахумарит, аиттахэара, аитта-
хысра.

Ианбжатам, *егъа*, шамахамзар, ақатарба формақуа ирқутханы ирфуеит: *егъа даңхазаргъы, егъа дүәажәазаргъы, егъа ихәазаргъы, егъа қаштаргъы* (аха: *егъаумхәан, егъаурым*).

Егъа ацынгыла ианалало, урт еиқутхатәым: *егъарааны, егъацъара, егъарыла, егъарыуала, егъанаа.*

§ 62. Ацынгыла акры (кр) ибжатаны, иркъаенны ианыкоу, а, ирыла иалаго ажәакуа ирылатданы ифлатәуп: *крифеит* (акры ифейт ацынхурас), *крижәит* (акры ижәит ацынхурас), *кримжәит, кратцанак'иеит, криуеит, кригеит, крибейт, крызмаз, крубама, кругама, круфама.*

Ажәа акры амасдар иацлар алшоит ибжатамкуангы: *акрыфара, акрыжәра, акрытара* (аха *акыргара*).

Азгуатара. Абжъааңы, ацынгыла ақыр ибжатаны ианыкам, ма а анаңыршэо, хазы ифлатәуп:

акыр, кыр дхуартажеит
акыр, кыр давъсент
акыр ижәит (иаҳхәап, акуац)
акыр, кыр уархәама
акыр дигуацъхеит
акыр еицлабит, еимаркит
кыр илтит, кыр иоуит.

Ари ажәа асуффикскуа - гъы, мә-зә ацахтар, еснағы хазы ифлатәуп: *акыргы илшеит, акыргы иуит, акырза дааңсеит, акырза дныкуюит.*

ІХ. Еицрыхны афра

§ 64. Ажәақуңеи (определение) иңәақүздөй (определимое) реңшүш еидхәалоу ажәакуа, настый урт дөүсі ртаққуа хаз-хазы ианрымоу, еицрыхны ифлатәуп; наххәап: *ағын ду, ағын дүкүа, әнен бана, аңа сихаҳа, Гудиса ахатса, аңда қашып, аңда наша, аңа құба, азбаб ұшза, ауаса шашуануа, аңкун еилкъа, аусуғ Եвеф, ашъха ҳараны, икүардә лаку, аңкун тәр, ауағы хъара.*

§ 65. Цыбжықкак змоу ашьатакуа (еихарак **а** ианрырышо) асуффикс к змоу ақазшъарба ианацло, одофис шахын: *аे ду, аз ду, аць ду, ацә ду, ая ү-дук, ү-дук, ү-дук, цә-дук.*

§ 66. Атагылазаашъа ҳзырбо ажәакуа *аан, ахан, ахыс, нахыс*, изыдгыло ажәакуа ирқутқыны ифлатәуп: *иара ахаан, ҳара ҳхаан, аибашыри аан, алаңара аан, арашэара аан, ҳабаңа рхан, иара ахаан, уи ахыс, ҭырх ахыс.*

Атагуатара. Ари ажәа ацынгылақуа *уаха, нахъа, шытқа* ианрыцло **еицтаны** ифлатәуп:

уатәырнахыс (ма уатәыннахыс)

нахъарнахыс (ма иахъанахыс)

уахарнахыс (ма уаханахыс)

шыттарнахыс (ма шытанахыс)

Ажәа нахыс-аахыс еиқутханы деңисла ифлатәуп.

§ 66. Ахутаң ҳәа еснагъ аштыбыжъөршүш ажәакуа ирқумгакуа ифлатәуп: *абақұза, абырқұза, адруқұза, аффақұза, атықұза, аеңеақұза, ажварқұза, афақұхақұза, акарақұза, аеңеақұза, аңа-тұақұза, аңырчырқұза.*

Иара убастәекъа, ари ахутаң аштынгыла зы нацтаны ифлатәуп (ус икоу ажәа и ала ин-шарғы алшоит), наххәап: *сара сзықұза(н), бара бзықұза(н), дара рзықұза(н), урт рзықұза(н).*

X. Аштынгылакуа рөшүшү

а) Еицданы ифлатәуп:

§ 67. Аштынгылакуа - ахъ, - зы, - ѿы, - ла, - да, - Ӯны, - ахътә ауағ изкүү аазыръшуа ажәакуа ирқутханы ифлатәуп, аха усқаң арт аштынгылакуа ирыңлоит ахатә префикскуа: *ан лахъ, аб иахъ, ачкун изы, азбаб лзы, арчаф и҆ы, сашыа ила, ҳара ҳала, бара была, саб ида, са-ҳәшь лыда, сабду икны, уара укны, санду лкны, саб иахътә, сан лахътә.*

§ 68. Ауағы изкүм аазыръшуа, ацыбжықакуа рыла интә о ажәакуа ианрыдгыло, аштынгылакуа а ала иалагоит, насты хаз-хазы ифлатәуп:

*амышын ахъ, астол ахъ
ашкол азы, ажә азы
аус ағы, ашкол ағы
саатк ала, агуашә ала
калатк ада, маатк ада
ашкол ақны, ауардын ақны
ақалақъ ахътә, амышын ахътә.*

§ 69. Аштынгылакуа - шқа, - Ӯынза, - ѿынза, - зынза, - мңан, - м҆ын, - ҆ыны, - ахъынтә, - Ӯынтә (Ӯнытә) ыеснагъ хаз-хазы ифлатәуп:

*ақалақъ ашқа, уара ушқа
абаху ақынза, уара укынза
сара сөйнза, лара лөйнза
ацла амңан, Ериаху амңан
шикұса азынза, өааны азынза
ажә амұн, уара умұн
қытқак аұнны, азы аұнны
уара уахъынтә, шара икынта,
ашкол ақынта, ахъынта.*

6) Иштәнни ифлатәуп:

70. Аштыңылакуа - қа, - нза, - да, - нтә:

Итән есендөңгөрт ажәакуа ирыцданы ифлатәуп:
Ишкәннәй:

Акуа — Ақуака

аданы — адәнықа

ағны — ағнықа

Москва — Москванза

аға — ағанза

ақны — ақнынза, ақынза

ағны агуара — ғныда-гуарада

ақалат — калатда (аха калатқа ада)

еүхак — еихада (аха еүхак ада)

ашъха — ашъхантә, ашъхантәи

хыжъ — хыжъынта, хыжъынтаи

аға — ағантә, ағантәи.

71. Ауағы изкым ҳзырбо, абжықақуа а, ы,

рыла иншәо ажәакуа ирыцданы ифлатәуп аштыңылакуа - ахъ, - ла, - зы, - өы, - қны, - ахътә:

абна — абнахъ, азы — азахъы,

ахықу — ахықуахъ,

ашъха — шъхала,

аху — ахуала, аөы — өыла,

аағынра — аағынразы,

ихы — ихазы, акы — аказы,

абна — абнаөы, аца — ацаөы,

ахықу — ахықуаөы,

адәы — адәакны,

ачара — ачаракны,

ахықу — ахықуақны,

абна — абнахътә

абра — абрахътә

§ 72. Ахырхъазара рацәа ҳзырбо ахырхъазара-
хызкуа рнафс еснагъ ифлатәуп рзы (азы нашам)

20 шықуса рзы

1925 шықуса рзы

1957 шықуса рзы

21 шықуса рзы.

жәа-саатқ рзы (аха саатқ азы)

XI. Катарбатә формақуак рөшьша

а) Асуффикс-лакъ

§ 73. Ақатарба атагылазаша руакы х-формак
амоуп: лагъ, лакъ, лак. Арт рахътә наха ижәйтәуп,
иуасхыруп лагъ; аштыбжъ гъ анцагуха,
убри нахыләниаит лакъ, аштыахъ нара абри на-
лдит лак. Арт аформақуа зегы айсуа бызшәа
налаңәаны икоуп. Аха алитетуратә ғымтақуа
рөы уажәы наазқулаз ирғуеит аформа лакъ. Нас-
гы ари аформа аабоит нақъабзы айсуа литература
ашытакғы Д. Гулиа иғымтақуа рөы. Арт
наххәақуаз рыла наха анорма нашашәаланы
икоуп аформа лакъ; нахутоуп наағларцы: *ица-
лакъ, иқазталакъ, изгалакъ*.

б) азтааратә формақуа -зи, -зеи.

§ 74. Ақатарба азтааратә формақуа рөы -зи,
-зеи рахътә еснагъ ифлатәуп -зеи:

И нашам:

иқарғози

иіхәази

дзейгурбъози

иқаитқарызы

И нашоуп:

иқарғозеи

иіхәазеи

дзейгурбъозеи

иқаитқарызыеи

в) Ахатә префикскуа, с, х, шә азыбжықа
таркуа рыштыахъ.

§ 75. Ахатә префикскуа с, х, шә, азыбжықа
таркуа (звонкие согласные) раңжыа наңылоу,

айрғын пархонит; с ииасуеит з ашқа: *издыруеит* (шөфирүеит ацынхурас), *избоит* (исбоит ацынхурас, шәсірішы исбоит); шә ииасуеит жә ашқа: *иштедыруеит* (ишэдьыруеит ацынхурас), *ижәбоит* (ишебоит ацынхурас: х ииасуеит а ашқа: *иаадырувим* (шаҳдыруеит ацынхурас), *иаабоит* (иаҳбоит ацынхурас). Абас иахъыкоу, с, х, шә, рцынхурас еснать ифлатәуп з, а, жә.

XII. Ажәакуа реикупъхъазара зан ағышын

§ 76. Ажәакуа а ала ианынцәо, аидхәалага (сонуд) и рыцахтар, аикупъхъазара aan а ацынхурас е флатәуп:

*уара, сара — уареи сареи
аша, амжәа — ацеи амжәеи
шара, лара — шареи лареи
Хъымца, Цуца — Хъымцеи Цуцеи.*

§ 77. Лжәакуа аа ала, ма ха ала ианынцәо, аидхәвлага и рыцахтар, аикупъхъазара aan а аеаңсұжзор:

*аҳа, алаҳа — аҳаи алаҳаи
ашымча, аңха — ашымчаи аңхаи
ахаа, аҭаа — ахааи аҭааи.*

Абжъааңы, а ала инымдәо ажәакуа рыфра ашыгы и ус ажәакуа ирыцлоит:

*ажә, асыс — ажәи асыси
ан, аб — ани аби
Смел, Еснат — Смели Еснати.*

§ 78. Иркыаңу ажәакуа рыфра

Аурысшәа ақнитә аԥсшәа иаланагалаз ажәа ркыаңкуа, имъсақкуа ифлатәуп: *СССР, КПСС,*

РСФСР, МТС, ВЛКСМ, ВЦСПС. Аха арт ирыптарк'яу нагзаны ианаафуа — усқан аъсышәала еиөахкааует абас: *СССР — «Асоветтә Социалисттә Республикаңуа Рейдгыла»* убас егъыртгъы.

Икоун аъсшәа нареиаз ажәа ркъаेңуагы: *апартком, азанаатжеидгыла, ақыт совет, аком-еар, ақытмаг, ақыткор, аյхәйншәкүтүжъырта.*

§ 79. Аждақуак рұзаашьеи рошишьеи

Ирхәоит:	И флатәуд:
<i>диоит, дцаоит</i>	<i>диоит, дцауеит</i>
<i>диуан, дцаон</i>	<i>дион, дцауан</i>
<i>шаҳон</i>	<i>шаҳауан</i>
<i>дааоит, дааон</i>	<i>даауеит, даауан</i>
<i>ижгон, ижәуон</i>	<i>ижәуан</i>
<i>дкаҳуюит, дкаҳон</i>	<i>дкаҳауеит, дкаҳауан</i>
<i>амыб</i>	<i>амб</i>
<i>абагана</i>	<i>амагана</i>
<i>асапан</i>	<i>асапын</i>
<i>аъхәа</i>	<i>абҳәа</i>
<i>ахымпал</i>	<i>ахумпал</i>
<i>азыржэра</i>	<i>азрыжэра</i>
<i>узыфры</i>	<i>узырфы</i>
<i>дыфрагь</i>	<i>дырфагъ</i>
<i>ақанчы</i>	<i>ақамчы</i>
<i>агуантира</i>	<i>агуамтира</i>
<i>ачангур</i>	<i>ачамгур</i>
<i>агачанкра</i>	<i>агачамкра</i>
<i>аъхәаса</i>	<i>аҳәаса</i>
<i>зымзә</i>	<i>зынза</i>
<i>ашааъста</i>	<i>ашъабста</i>

XIII. Ажэа аиагара аръкаракуа

№ 80. Рұзак ақынта даға рұзак ахъ ажэа инағатоуң цыралы ишаны; *ам-шын, ашь-ха, ам-хы, ац-ла, об-ла.*

№ 81. Адыргакуа өң ирыштыненеуа анбанкуа иркүгітім: *ашь-хың, ашә-ха, аць-ма, ажә-хъа.*

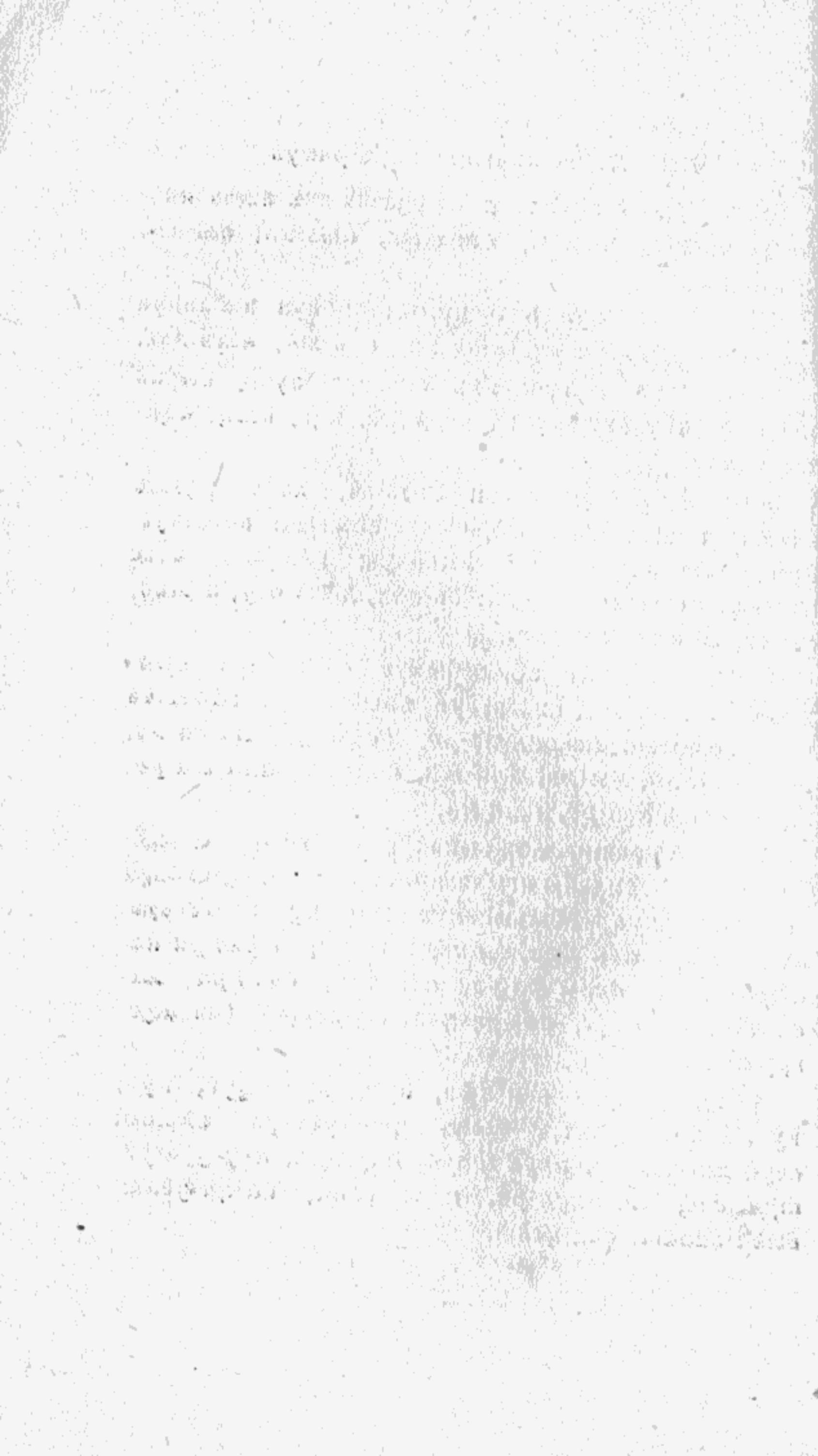
№ 82. Даға рұзак ахъ аиагара ауам цырак болың оңдартыу ажэакуа: *ашә, ажә, ацә, амң, ацх, әмиш, әмч.*

№ 83. Арғазың иааны жытәым, даға рұзак өйлігін ииагатәым азыбжықта абжықта ацымкуа, мәмәртсың азыбжықта амацара; иаҳхәап, алас ииагара штахым: *бз-иала, бз-иак, Миә-агу, а-мәа, об-то, а-мхы, а-шъха.*

№ 84. Ажәәкны абыжыққакуа рыбжьара цыбжықтар гылазар, ииагатәуп азыбжықта абжықта шинуң *са-шы, да-ра, ла-ра, да-ра-за, ла-ба-ла, ма-ба-на-ла, чы-ла, ана-ша, ата-ма, ала-ша-ра, об-ир, аръ-хъа-ра, ама ха.*

№ 85. Ажәәкны абыжыққакуа рыбжьара ф-цыбжықтар, ма еиҳаны игылазар, акы аанхонит, егырт азыбжыққакуа абыжыққакуа шрыцу ииагатәуп: *ника-руат, ауа-лыр, акол-нха-ра, афаб-ри-ка, отрак-тор, акры-фа-ра, ача-нах, ачаб-ра, ла-са-хак, ра-сацк, асы-тәхәа, аръ-стәхәа (ма аръстәхәа).*

№ 86. Аиагара аан гуа, куа, хуа, үуа, куа, куа, ент, уеит, ааит реиқутхара алшом: *аңуа-ла-шәа-ра, акуа-шара, ахуа-ра, абу-үуа-ра, акуа-саб, аны-куа-ра, икал-цеит, иа-ҳа-уеит, өйка-заит, еиц-цеит.*

И А Т А Н А К У А

А да қ а

Алфавит, инициалы рыхъз	3
Лорфография аңқаракуа	
I. Алғанит, инициалы рыхъз	7
II. Арынчиен вијутхагеи	8
III. Аурас инициалы ю, я, ё, ә, ү, ө	10
IV. Айынайыл аңқаракуа	10
А Айын ы	10
И Айын у	13
Е Айын е	14
Т Айын о	16
V. Айын дүкүп	20
VI. Айыларбакуи арлахукуи (причастия)	25
Айылдатакуа	27
VII. Еңбаданы афора	32
VIII. Еңирхны афора	35
X. Ашытынгылакуа	36
XI. Жаңарбата формақуак (- лакъ, - лагъ, - лак, - зи, - зен)	38
XII. Ажоақуа реиқуцъхъазара аан ағышын аңқа	39
§ 78. Иркъяңу ажәақуа	39
§ 79. Ажәақуак рұашьи	40
XIII. Ажоа аниагара аңқаракуа	41

Хухут Соломонович Бгажба

ПРАВИЛА АБХАЗСКОЙ
ОРФОГРАФИИ
(на абхазском языке)

Аредактор Б. Шынқуба.
Атехредактор М. Хахмигери.
Акорректорцэа: Т. Папба, Т. Ашхаруа.

ЕИ00291 Акъылхъразы анаты адафун 24-II-58-ш. 2,75 кылъхъ
бъыцк ыкоуп. Азаказ № 22. Атираж 2000

Қыртташлатәи ахадаратә тыжырта
Акуатәи этиография, Ленин шул., № 6.

* АРГЕИРАКУА *

Алакъа Арбаза төкантеги хыхын төн		Иануп	Иантатэул
4	11	ағышъа тъкара	<i>ағышъа тъкара</i>
4	10	апараллелтә	<i>апараллельтә</i>
7	3	кә	<i>кы</i>
8	4	ҳә	<i>ҳәи</i>
10	2	иԥиқент	<i>иԥеиқеңүа</i>
20	3-4	Икоутдозеи арака? Насгы абыржә? Абри ида ухуартазами? Уиргубзыўма? Кыр уитама?	Икоутдозеи абрака? насгы абыржә? шаанза? Абри ида ухуартазами? избан? иҳәа? ибан хүчла ифлатэул
22	2-3	ибан дула ифлатэул	
26	11	Арлаху ашьата ацыбжықақуа	Арлаху ашьата <i>ацыбжықақуа,</i>
31	5	Ф-Фнык	Фы-Фнык
34	3	ма-за	ма-за
36	2	Еицданы ифлатэул	<i>Еицрыхны ифлатэул</i>
36	10	ыеснагъ	еснагъ

Axy 50 кап.